

|             |                                                                          |                                                                                                                    |
|-------------|--------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| » — » 31    | վասն Բրիտտոսի կերակրիք                                                   | վասն Բրիտտոսի ընդրիք                                                                                               |
| » — » 32    | և պիղծ վարուք անարժանիցն չարչարէք :                                      | և զպիղծն վարուք անարժանութեամբ չարչարէք :                                                                          |
| » — » 35-36 | ոչ հերկահար ես ժողովրդեանդ , և ոչ արտահունձ և կասող :                    | ոչ հերկահարն (Ը) ես ժողովրդեանդ , և ոչ արտահունձ .                                                                 |
| » — » 38-39 | այս է զործ քահանայութեան , և միշտ հարկ հանապազ :                         | չառնէ — յառաջիկայ                                                                                                  |
| » 170 » 8-9 | չարաչար ակառիւք և դառնութեամբ հիւանդութեանց                              | չարաչար ակառիւք հիւանդութեամբ և դառն մահուամբ                                                                      |
| » — » 19    | ցասմունք ի հիւթոց                                                        | ցասումն յաւոց                                                                                                      |
| » — » 27-28 | սուրբ զմիտս միայն պահեա , և մի՛ ինչ աւուրս յերկարաձիգս .                 | զսիրտ սուրբ միայն պատրաստեա , և մի՛ աւրս (Ը) յերկարաձիգս :                                                         |
| » 171 »     | զի՛նչ օգուտ է լուանալն՝ յորժամ դարձեալ ցխոտ լինին . զի՛նչ օգուտ է շինելն | Զի՛նչ օգուտ է ի լուանալոյ , յորժամ դարձեալ ցխոտ լինիցին , զի՛նչ օգուտ է ի շինելոյ . . .                            |
| » — » 8-9   | մի օր հեռանաս ի զիւէ , և ապա նոզին լիկել հանապազ : . .                   | մի աւր հեռանալ ի զիւէ , և ապա լիկել հանապազ . Կառնէլն . մի աւր քաղցր մեղու ճաշակել , և զկնի լեղի ճաշակել հանապազ : |
| » — » 12    | յորժամ վաղիւն ի ձեռն նորա մատնիցիս                                       | յորժամ առ վաղիւն ի ձեռն նորա մատնիցիս                                                                              |

Շարունակելի

Ե. Ե. Դ.

## ՅԱՏԿՈՒԱԾ ՏՈՂԵՐ

ՉԵՌԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՅ

Այն մասնաւոր դրութեամբ կ'ուզենք անդրադառնալ քիչ առաջ մեր կողմէ մատնանշուած Մանդակունեան սողերուն , ո՛չ թէ ծիսական անօգուտ վէճ մը յուզելու՝ այլ միայն նկատի ունենալու համար Զեռագիրներու մէջ պատահող այն երեւոյթը , որ , ընդհանրապէս մարդկային անուշադրութենէ կամ աչքի խաբկածքէ ծագում առած ըլլալով , տեղի կուտայ սակայն այլ ընդ այլոյ ենթադրութիւններու : ՅԱՏԿՈՒԱԾ ՏՈՂԵՐԸ երեւոյթն է ան , որուն կ'արժէ մտադիր ըլլալ , սխալ հեռութիւններ չհանելու համար :

Արդ՝ եթէ Հ. Գաթրճեանի ծանօթ ըլլար մեր Զեռագիրը՝ տարակոյս չկայ որ իր հոյակապ Պատարագամատոյցքին 68 էջին ներքեւ պիտի չդնէր ընդարձակ դիտողութիւն մը , և անով՝ Հայոց եկեղեցիին մէջ զինիին հետ բոլոր խառնելու կարճեցեալ հին սովորութիւնը պիտի չուզէր՝ գէթ այս ան-

գամ՝ ապացուցուած իրողութիւն մը ներկատել :

Երկաթագիր օրինակէն պակտող այն տողերը՝ որոնք մեր Զեռագրին շնորհիւ երեւան կուգան՝ հիմնապէս կը վերականգնեն Մանդակունի Հայրապետին բնագիրն ու տեսութիւնը ի մասին Հաղորդութեան խորհուրդին , և տեղ չի մնար միտումնաւոր մեկնութիւններու : Հ. Գաթրճեան ընդօրինակողին նենգամտութեանը կը վերագրէ յայտնի անուշադրութեան մը պարագան , ըստ որում՝ հաւանականաբար տողածայրի հանդիպող երկու ՏԵՐԱՆԵՄԲՆԵՐԷՆ երկրորդին անցեր է երկաթագրին գրիչը . ահա ա՛յս ափա՛ն—Բայց Հ. Գաթրճեան կը սիրէ ենթադրել թէ օրնգօրինակողը հաց եւ զինին ջնջելով՝ կարծեր է որ այսչափս բուսական ըլլայ՝ խօսքը մկրտութեան օրին հետ կապելու , և թէ՛ «ընդօրինակողին սա մկրտութիւն բառին ընդմիջարկութիւնը շատ անշարժ և անշարիր եղած է» , և այլն : Վերջապէս կը բացադանչէ . «Արդ՝ կ'ըսենք , ուստի՞ կը գտնէ յանկարծ սա մկրտութիւնը մեր ընդօրինակողը . ո՞վ չի տեսներ , ո՞վ չի շօշափեր հոս՝ ընդմիջար-

կողմին (interpolateur) կողմանէ անկներք եւ յանդուգն նենգութիւն մը» (\*): Դիտել կու տանք նաեւ որ՝ եթէ Հ. Գաթրճեան ուշադրութիւն ընծայած ըլլար Ոսկերեւանի այն տողերուն՝ որոնց գրեթէ արձագանգն է Մանդակունին՝ պիտի կրնար զուգակել որ սխալ ընդօրինակութեան եւ ո՛չ թէ աննշտական արդիւնք պէտք էր ըլլաւ այդ ամէնը: Կարգա՛նք ուրեմն Ոսկերեւանի այդ տողերը. «Այնպէս եւ ի խորհուրդն (Հաղորդութեան) առնեմք, զի ոչ յայն որ առաջի կայ միայն նայեմք (ակնարկելով հացին եւ գինիին), այլ զբան նորա ունիմք ի մարի... Եւ քանզի բանն ասէ. Այս եւ մարմին իմ, հաւատեմք եւ հաւատամք, զի իմանալի աչօք տեսանեմք զայն... Նոյնպէս եւ ի մկրտութեանն՝ ի տեսանելի ջուրն զործի պարզեն, եւ իմանալիք են որ կատարին, ծնունդն եւ նորոգութիւնն» (Մեկն. Մատթ. Գ. հատոր, էջ 107): Համեմատութեան արդիւնքը վճռական է ինքնին: Բաց աստի՛ Հ. Գաթրճեան կրնար կարգացած ըլլալ մեր ԺԴ դարու մեկնիչներէն Բարսեղ Մաշկեհորցի վարդապետին համեմատ սա տողերն ալ. «Զայս ի պատարագն առնեմք, զի բանն ասէ, Այս է մարմին իմ՝ հաւատամք, եւ մտօք զայն տեսանեմք... Նոյն եւ ի մկրտութիւնն լինի, ջրով զիմանալիսն ընդունիմք» (Մեկն. Մարկոսի, էջ 284): Կասկած չիկայ ուրեմն որ միջնաբան ջուրին վրայ է խօսքը երեք հեղինակներուն ըսածին համաձայն, եւ ո՛չ թէ գինիին հետ խառնուելիք ջուրին: Պէտք կ'այ արդեօք վերստին կրկնելու՝ թէ Երկաթագիր օրինակին մէջ Յասկում ճղեր կան միայն, ո՛չ թէ կամաւոր աննշտութիւն մը:

Իսկ «Պատարագամատոյց»ի բաղմաշխատ հրատարակիչը, ընդօրինակողին կողմէ անկներք եւ յանդուգն աննշտութիւն մը զործուած ըլլալն ընդունելով, կ'աւելցնէ. «Եւ այս անսովոր երևոյթ մը չէ»: Ասոր իբրեւ նոր փաստ՝ մէջ կը բերէ Եւսեբիոս Սղեքսանդրացիի (իբր 350ին) գրուածքէն կտոր մը, բնագրին հին թարգմանութեան (եւ զար) զիմաց նորն ալ գնելով, եւ կը փութայ նշաւակել թարգմանչին աննշտութիւնը:

(\*) Հ. Գաթրճեան իբրեւ interpolateur կը դատադարձէ Երկաթագիրն զրիչը, որ՝ ո՛չ թէ տողեր աւելցուցած՝ այլ տողեր պակսեցուցած է ակամայ, ինչպէս տեսանք:

քիւնը սա հաւատամտով՝ թէ ան «նոյն բնագրին՝ նոյնպէս գրածակն յէս խառնելոյ եւ օրհնելոյ» եւս եւ ասէ՝ խօսքին խառնելը բառը չթարգմանելու համար՝ խորհրդակատարութեան կարեւորագոյն մասը՝ այն է բաժակին ամբողջ յիշատակութիւնը՝ զանց բերելու անմիջապէս կցեր է տէրունական պատուէրը՝ զայս առաւիժ առ խոյ յիշատակի, առանց միտ գնելու որ Բրիտանիոյ զոհին մէջ միայն հացի նուիրագործութիւնը գնելով՝ իր խաղաղութիւնն ինքնին կը մատնէ» եւ այլն: —Ներսէսի մեզ բռնէ՛ թէ տարօրինակ կը զանենք այս բացատրութիւնը: Մեզի համար բանաւոր կը թուի ընդունիլ որ իրողութիւն մնաց բառերու կրկնումէն կրնայ յառաջ եկած ըլլալ չփոթութիւն մը ո՛չ այնչափ թարգմանչին որչափ անմտադիր ընդօրինակողին կողմէ, քանի որ ձեռագիրը եւ դարու հղութիւն մը չէ: Արդ՝ եթէ ընդօրինակողը խաղաղ մէկն ըլլար, ինչպէս կ'ենթադրուի, չէր կրնար միթէ զանց բռնել միայն խառնելը բառը, ու մնացածը մէջբերել համաձայն Աւետարանին: Եւ ո՞ր աղանդաւորը յանդգնած է երբեք կամու հարազործել այդպիսի ճշրագործ յապաւում մը . . . :

Դիտել կուտանք նաեւ կէտ մը՝ որ լուսարանութեան կը կարօտի: Եւսեբիոսի նոյն բնագրին մէջ (Migne P. G. 86<sup>e</sup>. էջ 916<sup>e</sup>) կը կարգանք սա տողերը միայն. «նոյնպէս գրածակն եւս նոցա եւ ասէ»: Մէջ խառնել եւ ոչ իսկ օրհնելը բառերը կան հոն. Եւ ուրիշ ո՞ր եւ է փոխանակ (variante) չէ՛ նշանակուած տեղւոյն վրայ: Մեզի անձանթ կը մնայ ուրեմն այդ ընդմիջարկումի աղբիւրը (\*): Միայն թէ՛ այնպէս կամ այնպէս՝ իրաւունք կ'ունենանք բռնելու՝ որ հայ թարգմանիչը իր առջեւ ունէր խորհրդակատարութեան նոյն տողերը, որոնց մէջ խառնելը բառը գոյութիւն չունէր բոլոր բնագրին: Այն տակն ո՛չ թարգմանիչը եւ ո՛չ ալ մանաւանդ ընդօրինակողը պիտի չկրնանք այդքան ծանր ամբաստանութեամբ մը դատապարտել, այլ միայն զօհերը նկատել մին կամ միւսը՝ իրենց աչքի խարկանքին, վերագոյն տրուած բացատրութիւններու:

(\*) Migne ի իբրեւ միակ աղբիւր ծառայած է Aug. Mai ի կողմէ առաջին անգամ յանուն Եւսեբիոսի հրատարակուած այդ գրութիւնը իր ամբողջութեամբ:

համաձայն: Ի գէպ է որ մենք ալ մեր կողմէ կիրարկենք, փոխ տանկով գիտնական վարդապետին խօսքը թէ՛ եւ այս անտոյր երեւոյթ մը չի:

Այո՛, մասկում ցոյցեաւ այս սովորական երեւոյթը կախում է ունի խաղախներու յոսի արուեստէն. ասոնք ընդհանրապէս ընդմիջարկումներով կատարած են իրենց դերը պատմական կամ կրօնական գրութեան մէջ, որոնք մասին հոս տեղը է որ խօսինք: Բաւական կը համարինք ինչոցնէլ անցողակի՝ թէ յայն և լատին հին ձեռագիրներու մէջ ալ, մէկէ աւելի անգամներով, դիտուած են նմանօրինակ թերթիքներու անխարդախ զանգառութեամբ մը միայն սպրդած՝ ընդօրինակողներու գրչին տակ:

Աւելորդ չըլլար պահ մըն ալ անգրագանալ հոս մոզաննու Աւետարանին հայերէն թարգմանութեան մէջ աչքի գործող այն թերագրութեան (haplographie), որով մեր թարգմանիչը ստաւ մը ընելով նայն Աւետարանի փէ գլխուն 7էն գէպի 8 համարը տանող անցքին վրայ՝ մոռցեր է 7 ... զոր ետք ինք ԱՄԻ Ի Քէն են. 8 ԶԻ ԶԲԱՆԱՆ զոր ետք ինք բառերը թարգմանել, սպանդարար իրարու յաջորդող երկու *ὁ δὲ* *καὶ* *αὐτὸς* (ե՛տիմ Ինք) երու առաջինէն երկրորդին անցնելով: Պարագան նայն կը մնայ վերի օրինակներուն հետ, և թարգմանչին կրնանք վերագրել սոսկ անմտադրութեան յանգանք մը, բայց ո՛չ երբեք խաղախութիւն (\*):

Ե. Ե. Դ.

(\*) Այս մասկում ցոյցեաւ պատասխանատուութիւնը թարգմանչին կը վերագրենք և ո՛չ ընդօրինակողներու, յիստի զի յայն, ասորի, լատին և այլն ընդգրկողներուն մէջ կան այդ տողերը, մինչդեռ մեր հին ձեռագիրներէն ո՛չ մէկին մէջ կը տեսնուին անոնք: Նայն Աւետարանին ԺԳ գլխուն 14 համարն ալ ( «Եթէ զոր ինչ խնդրեցէք յանուն իմ՝ արարից զայն») կը պակսի մեր թարգմանութեան մէջ, բայց որովհետեւ ան պարզապէս կրկնումն է նախորդ համարին (13), և ասորական ընդգրկին մէջ ալ գոյութիւն չունի, ինքնին հասկնալի կ'ըլլայ հայ թարգմանչին դեւրը այդ մասին:—Չմոռնանք ըսելու որ այդ պատճառով մեր ձեռագիր ընթերցողներուն կամ համարները մեր ձեռագիր ընթերցողներուն մէջ մուտ գտած են արդէն, նախաձեռնութեամբ Ոսկան վարդապետի, ինչպէս գիտել տուած է Զահարայան իր Աստուածաբանչի հրատարակութեան մէջ:

## ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՆԳՆԵՆ ԱՐԳԵՍՊՍ. ԳՈՒՐՈՍԱՆ, ԱՅԳՈՒՐԻՆԻՔ ՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՆԱՍԽՈՒԹԵԱՆ, Տպգր. Սրբոց Յակոբեանց, Մուսաղէմ, 1928. 8° 12 ԺԶ-72. Գին 2 Ադ. Գոս. (Հրատարակուած ի յիշատակ Յակոբայ Արքեան Կեսարացոյ 1819-1887):

Գուրեան Սրբազանի ուսուցական արուեստին ինքնակոյ աղբիւրներէն մէկն է այս ԱՅԳՈՒՐԻՆԻՔը, զիստով ու մեկնաբանուած հայերէն բանասիրական տեսլիչէն:

Հայերէն այբուբենը երբեմն հոգ Բերականներու սկիզբը կը դնուէր մասնաւոր շարուածով մը, զոր օրինակ, գլխաւոր յիշած ըլլալու համար, այսպէս.

|   |   |   |   |   |   |   |
|---|---|---|---|---|---|---|
| ա | բ | գ | դ | է | ը | թ |
| ժ | ի | լ | խ | ծ | կ | հ |
| ձ | մ | ն | շ | ռ | չ | պ |
| փ | ք | ղ | ւ | փ | ջ |   |

որ կը ներկայացնէ միասն օրեւոր 10ով բազմապատկեցող յառաջադասական մասով մը. ա=1, ժ=10, ձ=100, ձ=1000, եւ այլն, եւ ասիկա ապացոյց է որ նայ հոգ ինք Բերականներուն առաջին էջերը բաւանութեան դասադիմէն էջերն էին:

Ասկից զատ, ինք մերսով հայերէն գրեւորն հրելուց աչք, բնէ, ցիմ էր, եւ այլն, եւ ոչ թէ ա, բ, գ, եւ այլն, ինչպէս որ մանկավարժական դուրեան անուով փոխելին ինք ննչիւնի ձեւերը, որոնք նախազատ էին հայերէնի եւ լիովին կ'արդարացնէին մասնաւորապէս թող խոսքի ննչական արժէքները:

Գուրեան Սրբազանի Այբուբենը բոլորովին նորութեան մըն է, որովհետեւ կը բացատրէ նայ այբ քէն ցիմին ոչ միայն լեզուաբանական ծագումը, յունարէն այբուբենի հետ համեմատելով, այլ նաեւ մէն մի գիրին կատարած դերը հայերէն բանասիրական տեսլիչէն եւ ձեռագիրութեան մէջ:

Այս գաղափարը կը բաժնուի երկու օրոշ մասերու. Ա. Մասը (էջ Դ-ժԶ) կը բաժանուի զորմիկ նպատակի եւ ուղղութիւնը բացատրող մատուցարան մը, որ լեզուաբանական եւ ասուցարանական զիտարանց վրայ շատ կուտ եւ շատ յոսակ ամփոփում մըն է, իսկ Բ. Մասը (էջ 1-72) այբուբենի խառնանչիւր գիրին վրայ բանասիրական զիտարանցներ:

Ամէնէն հակիրճ գլուխներէն իրեն օրինակ յառաջ բերենք Բ. գիրին վրայ եղած զիտարանցները:

## Բ.

1. Թ գիրը թաւ բաղաձայն մըն է, ինչպէս գիտենք, և իր ձայնական արժէքն է = դն կամ ճն: Ըստ այսմ համադր է յունարէն Ե ( առանց թրթռացման ), և լատին կամ ևւրդալական լի:

2. Մէկ երկու բառեր՝ յետնադոյն ձեռագիրներու մէջ՝ րով գրուած կը տես-